

Мар'яна Пазяк

*(студентка другого освітнього рівня II курсу,
спеціальність «Освітні, педагогічні науки»,
педагогічний факультет)*

Т.К. Завгородня

(Наук. керівник – док. пед. наук., проф.)

Поняттєво-категорійний апарат дослідження підготовки майбутнього викладача до організації самостійної роботи студентів ЗВО

З'ясування поняттєво-категорійного апарату є необхідною передумовою проведення кожного наукового, зокрема й експериментального педагогічного дослідження. Стосовно проблеми нашого дослідження він розроблений на достатньому рівні, але трактування його базових понять і термінів є різним, що потребує відбору найбільш оптимальних підходів до їхнього визначення.

Мета статті полягає у з'ясуванні крізь призму сучасного наукового дискурсу основні дефініції поняттєво-категорійного апарату дослідження підготовки майбутнього викладача до організації самостійної роботи студентів у закладах вищої освіти (ЗВО).

У тлумачному словнику української мови самостійність трактується у значенні «самостійний», тобто, такий, що не перебуває під чиеюсь владою; не підпорядкований і не підлеглий комусь, а вільний, незалежний, здатний діяти без сторонньої допомоги, керівництва» та є оригінальним [2, с.1291].

В педагогічній літературі поняття «самостійність», як правило, поєднується з терміном «активність», адже будь-яка самостійна дія починається з активності. Утім, на думку В. Лозової, поняття «самостійність» більш широке, порівняно з поняттям «активність»: самостійність передбачає активність, але не зводиться до неї, тому головне завдання педагога, у тому, щоб підняти активність вихованця до рівня самостійності. За думкою вченої активність знаходить вияв у різних видах діяльності, а творча самостійність, своєю чергою, неможлива без пізнавальної потреби, бажання її реалізувати [9, с.22].

Попри розбіжності у трактуваннях поняття самостійність, дослідники сходяться в тому, що вона асоціюється з такими соціально значущими якостями і характеристиками особистості, як: висока соціальна активність; розвинуте почуття особистої відповідальності; пошук сенсу життя; усвідомлена діяльність, що виконується без сторонньої допомоги, долаючи всі перешкоди на шляху до реалізації програми дій; працелюбність і вольове напруження; уміння і бажання жити своїм розумом; ініціативність і незалежність; критичність розуму і здатність висловлювати свою думку незалежно від суджень інших; прагнення до усвідомленого самоствердження і самореалізації в конкретних діях і вчинках.

Поняття «самостійність» тісно переплітається з термінами «виховання» і «саморозвиток особистості», адже розвиток і саморозвиток особистості постають як процес закономірної зміни свідомості людини. Отже, якщо особа, зокрема, студент, майбутній фахівець, усвідомлює, що знає мало, але відчує, що примножувати свої знання можна самостійно, то він усе життя буде прагнути до вдосконалення.

Самонавчання, самоосвіта, самостійна робота над собою – це незмінні складники самовдосконалення людини. Але для цього їй потрібна мотивація, яка змушує безперервно домагатись вдосконалення своїх знань і досвіду. Втім, формування мотиваційної сфери, пов'язаної з пробудженням інтересу до самостійної роботи, як у загальноосвітній школі, так і закладах вищої освіти відбувається стихійно, відсутня науково обґрунтована технологія керування цим процесом. З цього приводу вчений В. Євдокимов зауважив, що самостійна робота в умовах особистісно орієнтованої освіти виступає у професійній освіті майбутнього вчителя, зокрема й викладача, як засіб саморозвитку власної унікальності і неповторності. Проблему організації самостійної роботи у ЗВО він розуміє як ключову стратегію побудови якісно нової системи підготовки кваліфікованих кадрів та стверджує, що уміти організувати самостійну роботу студентів у традиційній системі та в системі особистісно орієнтованого навчання – це не одне й те саме [5, с. 75-76].

Теоретико-методологічний аналіз різних підходів до визначення поняття «самостійність» дає підстави визначити її основні компоненти, завдання та педагогічно доцільні етапи розвитку не лише як якості особистості майбутнього фахівця, але і як особливості виховання цієї якості. Їхня підготовка до педагогічного керівництва цим процесом передбачає: а) спрямування навчально-виховного процесу у ЗВО на формулювання мотивації, тобто, усвідомленої потреби в здійсненні самостійної діяльності; б) забезпечення цілепокладання і прогнозування можливостей розвитку самостійності студентів в освітньому процесі; в) побудову індивідуальної траєкторії розвитку самостійності студента у навчанні та життєдіяльності; г) організацію педагогічного процесу з урахуванням основних компонентів самостійної діяльності; ґ) стимулювання саморозвитку і самовиховання студента; д) здійснення постійного педагогічного аналіз і корекції педагогічного процесу, що спрямований на розвиток самостійності його суб'єктів тощо.

Поряд із родовим поняттям «самостійність», необхідно визначити такі базові поняття, як «самостійна робота», «навчальна самостійна діяльність», «самоосвіта», «самоконтроль» та ін. В педагогічній науці вони зазнавали значних переосмислень, трансформацій, а, отже, неоднозначних тлумачень.

В «Енциклопедії освіти» поняття «самостійна робота» визначається як планована індивідуальна або колективна робота студентів, що виконується за завданням і під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі. Поряд з аудиторною, вона є однією з форм і важливою частиною навчального процесу, основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових навчальних занять час [4, с. 344-345].

З психолого-педагогічного погляду самостійна робота характеризується як така, що: 1) призначена не лише для оволодіння кожною дисципліною, а й для формування навичок самостійної роботи у навчальній, науковій, професійній діяльності та як здатності брати на себе відповідальність, самостійно розв'язувати проблему, знаходити конструктивні рішення, вихід з кризової ситуації тощо; 2) необхідна передусім студентам, які мають намір пов'язати життя з наукою не лише упродовж навчання у ЗВО, а й у подальшому житті [4, с. 345].

Виявлена тенденція щодо ототожнення понять «самостійна робота» та «самостійна навчальна робота». Так, в «Українському педагогічному словнику С. Гончаренка останнє поняття визначається як різновид індивідуальної й колективної навчальної діяльності учня, яка здійснюється на навчальних заняттях або вдома за завданнями вчителя або під його керівництвом, але без його безпосередньої участі. За думкою автора цей багатоаспектний феномен вимагає активної розумової діяльності, самостійного виконання пізнавальних завдань і застосування раніше засвоєних знань [3, с. 297-298].

Методологічно важливим для нашого дослідження є виокремлення С. Гончаренком основних видів самостійної навчальної роботи за кількома критеріями. Зокрема, за характером діяльності це: а) робота з підручником, дидактичними матеріалами, персональним комп'ютером; б) розв'язування задач, виконання вправ, написання рефератів і творів; в) самостійні спостереження і лабораторні роботи; дослідницька діяльність, конструювання, моделювання тощо. За дидактичною метою самостійну навчальна робота учнів розподіляється на чотири групи: 1) підготовча; 2) тренувальна; 3) узагальнювально-повторювальна; 4) контрольна [3, с. 297-298].

У «Словнику з педагогіки» Г. Коджаспірової і А. Коджаспірова поняття «самостійна навчальна робота» трактується, по-перше, як вид навчальної діяльності, що передбачає певний рівень самостійності особи, яка навчається в усіх її структурних компонентах (від постановки проблеми до здійснення контролю, самоконтролю й корекції з послідовним переходом від виконання простих видів роботи до більш складних, які мають пошуковий, творчий характер, постійно корегуються і трансформуються на основі педагогічного управління); по-друге, як засіб формування метакогнітивних здібностей суб'єктів навчання, їхньої готовності до неперервної самоосвіти [8, с. 302].

Поняття «самостійна навчальна робота» відрізняємо від поняття «самостійна робота», яке в педагогічній літературі також не має єдиного тлумачення. Тому, виходячи з доробку українських і зарубіжних учених-дидактів розглядаємо її в усьому розмаїтті і багатоаспектності цього феномену як: а) форму організації навчального процесу (Ю. Бабанський; Л. Бондар); б) певний вид і напрям навчальної діяльності (М. Пентилюк); в) засіб навчання (Л. Мамчур, П. Підкасистий); г) різновид навчальної діяльності (В. Бондар, О. Савченко); ґ) тип навчальної діяльності (В. Козаков); д) засіб оволодіння навчальним матеріалом (Н. Бібік); е) самостійний пошук необхідної інформації (С. Архангельський); є) різноманітні види індивідуальної, групової пізнавальної діяльності студентів на заняттях і в позааудиторний час без безпосереднього керівництва але під наглядом викладача); ж) систему організації педагогічних умов, що забезпечують управління навчальною діяльністю, яка відбувається за відсутності викладача (О. Малихін); з) багатокомпонентну діяльність, що містить творче сприйняття й осмислення навчального матеріалу під час лекцій, підготовки до занять, виконання курсових і дипломних робіт (О. Молібог); і) метод навчання і самоосвіти (В. Буряк) та ін.

Спираємося на позицію дидактів (Л. Бондар, С. Гончаренко, В. Козаков, О. Малихін, М. Солдатенко та ін.), які самостійну роботу студента поділяють на два основні види: аудиторну (виконується під час аудиторних занять за розкладом) та позааудиторну (передбачає підготовку до аудиторних занять (практичних занять, семінарів тощо); виконання курсових робіт та кваліфікаційних наукових досліджень, проходження практик; підготовку до контрольних випробувань; участь у науково-практичних конференціях і семінарах, конкурсах і олімпіадах тощо).

Важливою особливістю самостійної роботи студентів педагогічних ЗВО є те, що як засіб організації навчального і наукового пізнання студента вона реалізується у двоєдиній якості: а) як навчальне завдання, тобто, як об'єкт діяльності студента, що пропонується викладачем; б) як форма вияву певного способу діяльності з виконанням конкретного навчального завдання [7, с. 12-14]. Їхнє врахування має принципове значення для розробки експериментальної програми з підготовки майбутнього викладача до організації самостійної роботи студентів.

Поняття «самостійна робота» часто вживається дослідниками довільно, зокрема, синонімічно з поняттям «самостійна навчальна робота», «самостійна дослідницька робота», «самостійна діяльність», «самоосвітня навчальна діяльність», навіть «самоосвіта», «самоконтроль» тощо. Тому вони також потребують предметного розгляду.

За думкою М. Князян самостійна навчальна діяльність передбачає цілісну завершену систему дій, що містить позитивну мотивацію й розуміння завдання студентом, самостійне виконання, аналіз результатів роботи, виправлення помилок, самооцінку та оцінку викладача відповідно до визначених критеріїв [6, с. 11].

Виходячи з цього, розглядаємо самостійну навчальну діяльність як багаторівневе і динамічне явище, що реалізує практичну, перетворювальну і науково-просвітницьку функції та формує певні компетентності майбутніх викладачів через суб'єкт-суб'єктну взаємодію з педагогом.

Самостійна робота не завжди є дослідницькою (наприклад, на рівні відтворювальних або реконструктивних завдань), тому вона відрізняється від понять «самостійна дослідницька робота» «самостійна дослідницька діяльність», які також не завжди здійснюються самостійно. Виходячи з цього, науковці трактують ці два поняття як окремий самостійно-дослідницький вид навчально-пізнавальної діяльності, який дозволяє цілісно і системно реалізувати ціннісний, культурний інтелектуальний, творчий, пошуковий, рефлексивний потенціал майбутнього спеціаліста на суб'єктивному рівні шляхом виконання конкретних науково-дослідних (дослідницьких) завдань. Самостійна дослідницька робота охоплює всі основні форми наукової роботи студентів [5, с. 11-13].

Також існують різні підходи до розуміння поняття «самоосвіта». При цьому, переважає її тлумачення як самостійної пізнавальної діяльності людини, що спрямована на досягнення конкретних особистісно значущих освітніх цілей та задоволення загальнокультурних і пізнавальних інтересів у різних сферах діяльності, як важливих форм і засобів підвищення професійної кваліфікації тощо [4, с. 798].

З появою Інтернету розвинулась така нова форма самоосвіти, як інтернет-самоосвіта. Вона дає змогу знайомитися з навчальною літературою у гіпермедійному варіанті, який забезпечує невербальне спілкування за інтересами та фактично необмежений доступ до інформаційних ресурсів (віртуальних бібліотек, архівів України і світу тощо). Інтернетизація освітнього простору створює якісно нові умови для удосконалення теорії і практики як самоосвіти, так і для організації всієї самостійної навчальної діяльності студентів [4, с. 798-799].

Наступне з черги важливе для нашого дослідження поняття «самоконтроль» відображає самоусвідомлену регуляцію поведінки і діяльності відповідно до поставлених цілей, вимог, норм, правил у педагогіці. Під ним передусім розуміють інтегративну здатність особи аналізувати і оцінювати власну поведінку та діяльність для перевірки і приведення досягнутих результатів у відповідність із поставленими цілями, суспільно значущими еталонами та зі суб'єктивними вимогами й уявленнями індивіда. Самоконтроль розглядається як невід'ємний

регулятивний компонент різновидової (ігрової, навчальної, виробничої) діяльності. Його рівень підвищується, якщо мета є особистісно значущою та існують певні труднощі у її досягненні. Самоконтроль є важливим засобом розумового і морального самовдосконалення особи, що навчається, працює [4, с. 797].

Важливою передумовою успішного самоконтролю є самооцінка, яка реалізується особистістю через зіставлення себе і своїх досягнень із визначеними у соціумі вимогами щодо певних видів діяльності. Якщо самооцінка особистості здатна перебудовуватися під впливом усвідомлення досягнень у діяльності, тоді актуалізується її потреба у самоперевірці і виправленні недоліків (М. Боришевський [1, с. 196]).

Отже, з'ясування сутності базових понять «самостійність», «самостійна робота», «самостійна навчальна робота», «самостійна навчальна діяльність», «самостійна дослідницька діяльність», «самоосвіта», «самоконтроль» та ін. окреслює термінологічне поле дослідження проблеми підготовки майбутнього викладача до організації самостійної роботи студентів ЗВО

Список використаних джерел

1. Боришевський М. Й. Психологічні детермінанти особистісної саморегуляції поведінки. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. Зб. наук. пр. до 10-ти річчя АПН України. Харків: ОВС, 2002. С. 192-199.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь; ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Євдокимов В. І. та ін. Організація самостійної роботи студентів з педагогіки: навч. посіб. Харків, 2000. 160 с.
6. Князян М. О. Самостійно-дослідницька діяльність майбутнього педагога: структура, функції, засоби активізації: навч. посіб. Ізмаїл: Сміл, 2006 . 136 с.
7. Козаков В.А. Самостійна робота студентів як дидактична проблема. К. : НМК ВО, 1990. 62 с.
8. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. М. : ИЕК «МарТ», 2005. 448 с.
9. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів: навч. посіб. 2-е вид., доп. Харків: «ОВС», 2000. 164 с.